

Олександр Домбровський. Студії з ранньої історії України. Збірник праць.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— 536 с. (Українознавча бібліотека НТШ. Число 9)

Однією з головних передумов успішного розвитку наук на сучасному етапі є „тяглість пошукового процесу, спадкоємне засвоєння ідей попередніх поколінь учених і критичне використання їхньої спадщини для подальшого розвитку знань і побудови нових концепцій“¹. Ця теза особливо важлива для такої класичної науки, як історія, у чому переконують пропоновані увазі читача праці О. Домбровського. Вони, як мало які зі сучасних досліджень, засвідчують, що спадкоємність і тяглість пошукового і дослідницького процесів творять надійний міст між довоєнною і сучасною історіографією у питанні ранньої історії України. І це торкається не лише безпосереднього аналізу досягнень української і світової археологічної науки, а й спроби нового прочитання викопних пам'яток у світлі давніх джерел. Останнє помітне і в зворотному плані — новому прочитанні нарративних творів старогрецьких і східних авторів та оцінці археологічних знахідок. У працях широко використана нова зарубіжна література.

Рецензоване видання є збірником вибраних наукових творів О. Домбровського, що друкувалися протягом 1960—1990-х рр. у журналі „Український історик“. Нині ці праці (як і сам журнал за попередні роки) маловідомі і малодоступні не лише загалом, але й спеціалістам. Одна стаття друкується вперше. Разом з тим слід визнати, що в Україні творчість О. Домбровського є малознаною. Тому ініціативу видання праць ученого НТШ та Українським історичним товариством треба всіляко вітати.

Книжка складається з трьох розділів: 1. Рання історія України (С. 25—296); 2. Новітня історія України: події, особи, інституції (С. 97—401); 3. Дискусійні статті та дослідження (С. 403—492). Відкривають її вступні статті, а закінчують покажчики (іменний і географічний) до основного тексту. Крім того, збірник містить майже повну бібліографію праць Олександра Домбровського (С. 493—513).

Оглядаючи книжку, ми зосередимось лише на першому та частково третьому її розділах, які торкаються стародавніх і давніх часів та опрацьованої проблематики історії України безпосередньо докиївської доби. Власне, ці питання мають пряме відношення до публікованого тому „Записок НТШ“.

Аналізуючи загалом науковий доробок О. Домбровського з ранньої історії України, доводиться констатувати, що трактування ученим поставленої теми ґрунтується головним чином на позитивістських засадах історичної науки. При з'ясуванні проблем ранньої історії дослідник послідовно дотримується таких постулатів:

1. Український народ, як й інші великі народи світу, має власну давню історію, є автохтоном на своїй землі; велика частина його території входила до складу найдавнішої прабатьківщини слов'ян.

2. Український народ генетично пов'язаний із пра- і ранньослов'янським (про-тоукраїнським) населенням, що проживало на території України. Початки його простежуються від часу трипільської культури й пізніше — у спільнотах Скитії (Скіфії), Сарматії, Союзу антських племен і сягають передодня літописних племен та доби створення Київської держави.

3. Кістяк праслов'янського автохтону України становило хліборобське населення Подніпров'я і прилеглих до нього теренів. Прихід і перебування на україн-

¹ Романів О. Вступне слово // Домбровський Олександр. Студії з ранньої історії України. Збірник праць.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— С. 3.

ських землях номадних елементів порушували на різних етапах традиційний антропологічний, етнічний та культурний статус життя і відносин на українських землях. Одна частина їх, однак, не насиджуючи місця, переміщувалася на нові території, інша — оселялася (скито-сарматські племена), створюючи згодом релятивний господарський і культурний синкретизм із раннім русько-українським населенням; паралельно відбувалося „змішування грецької культури з культурою автохтонного населення земель України“.

4. Доба переселення народів супроводжувалася занепадом сарматів, відходом з території України готів, гунів й інших племен, у зв'язку з чим на арену європейської історії вийшли східні слов'яни. Їх консолідація відбувалася в античний період. Союз антсько-східнослов'янських племен створив основу для появи Київської Русі.

Для проникнення в ранньоісторичні процеси України О. Домбровський заглиблюється у найдавніші писані джерела, досліджуючи навіть джерелознавчі аспекти проблеми. Найперше він звертається до грецької логографії (С. 27—30), однак вона для нього малопізнавальна, бо ґрунтується на міфологічно-фольклорних оповідях. Порівнюючи логографію з першопчатками історіографічних писань, учений робить спробу дати оцінку Геродота та інших стародавніх історіографів узагалі: „Під час, коли Геродот являється першим, хто ужив термін „історія“, то Полібій був першим, хто ужив термін „прагматична історія“. Так, отже, Геродот „оповідає“ історію, Тукидид (Фукидид) застосовує історичну критику, а Полібій прагматизує історію. Такий стан розвитку грецької історіографії. Геродотів стиль нагадує згодом Ксенофонт — не лише історик, але й мемуарист в одній особі“ (С. 59).

У конкретному дослідженні проблематики ранньої історії України О. Домбровський у своїх працях відштовхується від двох етногеографічних чинників — народу і території (з додатком чинника „державна“ вони й визначали засади досліджень М. Грушевського) і саме у їх співдії будує свою концепцію розвитку стародавніх суспільств України. Він, наче резюмуючи М. Грушевського, констатує: „Нарід, як теза; територіальний принцип з його не лише позитивами, але й негативами євразійського номадизму — антитеза; автохтонізм як поєднання етногеографічного чинника з географічним у цілому контексті пра- і ранньоісторичного процесу — синтеза“ (С. 211).

У цьому контексті вчений переходить до аналізу системи (ієрархії) суспільно-історичних і духовно-культурних феноменів епох. Він зосереджує увагу на тріаді „світ — Євразія — Україна“. Територія останньої розглядається в руслі ранніх цивілізаційних епох як активна суспільно-територіальна одиниця і повноцінний об'єкт дослідження. Сам аналіз названої ієрархії полягає, з одного боку, у єднанні, а з другого — у поділі (диференціації) різних явищ суспільних антиподів.

Обрана методологія рельєфно характеризує діаметрально протилежні феномени суспільства, зумовлені впливом різних факторів історизму. Вони саме і виявляють „механізм історичного процесу в глобальному масштабі, у гармонійному поєднанні з логічною послідовністю історичної кавзальності“. Суть проблеми, зауважує історик, полягає в тому, „щоб комплекс феноменів класифікувати як причинно пов'язану систему явищ, подій і фактів [...] та закодифікувати його у статистиці послідовно діючих законів як незаперечну теорію, побудовану на основі фактологічного матеріалу, об'єктивної і логічної інтерпретації історичного процесу та прагматично-історіософської вдумливості (С. 99).

На думку О. Домбровського, „в різних географічних точках нашої планети [...] існують нерівності антропологічного, а отже, й геополітично-культурного характеру, які в ранньоісторичну добу впливали на процес диференціації економіки та соціального, культурного й політичного стилю життя“ (С. 61).

У цьому контексті цікавлять ученого передусім ті питання, які можна та потрібно вирішити для з'ясування проблеми розвитку давньої України. Й тут прочитується чи не головна мета і найперше завдання досліджень історика. Він зауважує, що „дотепер історики не спромоглися „скодифікувати“ в дусі філософії історії впливаючі із антиподів неписані закономірності раннього історизму наукової теорії, яка стала б історіософічною аксіомою при інтерпретації ранньоісторичних процесів Евразії й зокрема Східної Європи“ (С. 61—62). І ця методологічна проблема, яка полягає у постійному „закриванні в собі“ та браку масштабності досліджень, — одне з найважливіших спостережень у працях вченого.

Генеза антиподів ранньоісторичних процесів, на думку О. Домбровського, досить прозора, вона проходить від історичної диференціації суспільства до їх уніфікації. Далі, за його словами, „чим більше кристалізувалися відмінні між собою цивілізації світів“ (ойкумени Сходу й Заходу, Півдня й Півночі), тим більше „явно виринали на горизонті [...] антиподи різних цивілізацій та зростав перманентний феномен духовних, а вслід за тим і життєвореальних історично-політичних конфліктів“ (С. 63).

Ілюструє вчений ці явища передусім історичними відмінностями між Сходом і Заходом, за якими бачить ряд етапів. Чинниками становлення антиподів людської цивілізації на тлі ранньоісторичних процесів є: а) „екстремні відмінності між релігійними системами Сходу і Заходу у площині соціокультурно-психологічних основ“; б) „прояви соціополітично-державного життя“; в) „збройна боротьба між Сходом і Заходом — „двома світами“; г) „питання усвідомлення расових відмінностей, які згодом породжують прагнення до расоцентризму й суперництва“.

Окрему сторінку у працях О. Домбровського становить дослідження відмінностей між цивілізаціями Півдня і Півночі. „Якщо у процесі кристалізування цивілізацій Сходу і Заходу головну роль відігравали расові, світоглядно-культурні й побутово-традиційні властивості, — зауважує історик, — то основну печать на процес творення цивілізацій південної і північної частин евразійського географічно-етнічного масиву наклали далекосяжні у своїх наслідках фактори антропогеографічного, кліматичного і геополітичного характеру“ (С. 79).

Такий хід дослідження сприяє висвітленню генези різних цивілізацій, дає змогу краще зрозуміти універсальний історичний процес „без хронологічних і територіальних обмежень“, а в ньому побачити його менші, дрібніші складові організми-антиподи, зокрема слов'янство, і передовсім східне.

Землі Східної Європи в контексті Південь—Північ, на думку О. Домбровського, становили у ранньоісторичну добу „збірний феномен антропогеографічно-екологічних, соціоекономічно-культурних та етногеополітичних факторів“. Він будувався передусім на тому, що „сама природа перегородила його на дві основні частини — південну і північну“. Та вони ще від „кам'яної епохи були розділені широкою смугою лісостепової, а далі на північ — лісової смуги і, нарешті, пралісів з багами й мочарами“. Тому Північ „у давні часи майже герметично була закрита від південного боку[...], а від заходу обмежена Балтикою. Вона вегетувала життям кам'яної епохи ще й тоді, коли в південно-східній Європі уже давно були в ужитку метали“. В'язала Південь із Північню переважно мережа рік, але вона, зрозуміло, була доступна не всьому населенню. Саме ці умови, репрезентуючи східноєвропейський Південь—Північ, характеризують „відмінні в антропогеографічно-екологічно-культурному відношенні терени з власним стилем ранньоісторичного процесу, а в подальшому — зі схильністю до племінно-соціо-етнокультурної диференціації двох різних світів“ (С. 91).

Отже, пра- і ранньоісторичний розвиток різних народів, у тому числі слов'ян, проходив, на думку вченого, по лінії етнографічної диференціації, а не єднання

та уніфікації. Це одна з важливих тез історіософії О. Домбровського, яка, власне, становить основу всієї його концепції про розвиток стародавніх суспільств, у тому числі слов'янських. Дотримуючись поглядів М. Грушевського, він вважає, що „факт дуже ранньої диференціації (слов'ян) не підлягає сумніву“, бо ще „перед розселенням приготувалися ті етнографічні та лінгвістичні відмінні серед слов'янства“ (С. 219). Що стосується конкретно території України, то антиподні явища, як це вдалося встановити, не мали виразних ознак (чим менші й компактніше розміщені території, тим антиподи більш „згладжені“). Вони проявлялися здебільшого на локальному рівні — у відмінностях побуту і культури племен (це диктувалося, як правило, природними умовами південних і крайніх північно-східних земель України), однак мали місце на рівні цивілізаційному, що виражалося, як вказує історик, в дуалізмі економічно-соціокультурного плану (давню осіле праслов'янське хліборобське життя і тривалий номадизм із власним стилем поведінки і наслідками). Цей історичний цивілізаційний антипод співіснував в Україні століттями, побороючи себе й поступово спрямовуючись в одне прарусько-українське русло етногенетичного процесу. Ще один відмінний елемент, як зауважує вчений, стосується земель причорноморської смути — з грецькими колоніями та високо-розвиненим рільництвом. Та частина, пише О. Домбровський, „була в антиподному становищі до розташованої північніше степової смути з проявами кочового способу життя“ (С. 42). Однак північне населення Середнього Подніпров'я від найдавніших часів плекало „хліборобську культуру, а в зв'язку з тим і рано осіле життя“. Автохтонізм праслов'ян на значній території України, незважаючи на окремі тривалі відмінності, сприяв згладженню протиріч аж до внутрішнього єднання історичного населення.

Рання історія України, на переконання О. Домбровського, є активним учасником цивілізаційних процесів Східної Європи і світу.

Багато місця у працях дослідника займає проблема етногенезу і автохтонізму українського народу. Власне, її навіть можна вважати лейтмотивом багатьох його праць, присвячених ранній історії України. Вже в концепції антиподних зіставлень закладене певне обґрунтування умов розвитку ранньої України як порівняно стабільної — принаймні у природно-географічному плані — території у Східній Європі. Це відіграло неабияку роль у пра- і ранньоісторичному розвитку етногенетичного процесу русько-української спільноти. Пізньонеолітична культура мальованої кераміки на українських землях, звана трипільською, є одним із ранніх етапів хліборобського способу життя населення цієї території. Спадкоємцями трипільської культури були згадувані в Геродотовій історії хліборобські племена, які „сіють збіжжя не собі на поживу, але на продаж“. О. Домбровський бачить безперервність у заселенні на значній території України і разом з тим спадкоємність в основній масі населення між часом до нової ери і після неї, пов'язуючи ці явища з активним причорноморським колонізаційним рухом і його впливами на північні терени протягом „приблизно тисячі років“. Учений твердить, що внаслідок об'єднання Північного Причорномор'я з рештою племен українських територій „витворився симбіоз місцевої хліборобської культури з культурою грецьких колоній“, який був своєрідним феноменом культурного дуалізму на території України, зумовлений „конфронтацією і співпрацею двох різних світів“ (С. 93). Час від VI ст. до н. е. і до великого переселення народів, на думку вченого, засвідчує „загальну картину того культурного підсоння, яке діяло на фоні ранньоісторичного процесу античного Північного Причорномор'я“, а в добу рах scythica місцеве населення мало відносно добрі можливості розвиватися у різних напрямках. Згадані племена розрослися так, що в VI ст. н. е. Прокопій Кесарійський говорив про „безчисленні

племена антів" (С. 92). Усе це, зрозуміло, не обходилося без зовнішніх впливів та залишків культури народів, які кочували, або, кочуючи, залишалися на поселенні і на довгий час. Таким чином, в культурному плані на українських землях в ранньоісторичні часи „схрещувалися культурні впливи Заходу, Близького й Далекого Сходу та Півдня“. Цю етнічну різноманітність сьогодні підтверджують археологічні знахідки. І сприяли тому не лише „втоптані“ номадні шляхи, але й такий фактор, як Дніпро та його допливи. Саме тут концентрувалися цивілізаційні процеси, визначальні для південно-східнослов'янських племен (С. 93).

Одним з вагомих спостережень, на якому окремо наголошує О. Домбровський, є те, що різні східні племена в добу великого переселення народів, потрапляючи в Україну, часто „переходили на осіле життя“. Отже, вони потрапляли, і це головне, не на пусті землі, а в обжите середовище, яке заселяв „протослов'янсько-праукраїнський етнічний субстрат“ (С. 95). Цілком відмінні умови були в той час на теренах сучасної Росії.

Кімерійський, а далі скитсько-сарматський періоди були наступним етапом у соціоекономічному, культурному і політичному житті України. В антський період ці процеси тривали, розвиваючись у нових якостях.

Наведені спостереження й оцінки консолідують концепцію вченого з поглядами Т. Лер-Сплавінського і Л. Нідерле щодо землі — прабатьківщини слов'ян, а також з висновками Я. Пастернака про те, що „ми можемо цілком певно приймати пізній неоліт — Трипілля за точку наукового опертя в аспекті прарусько-українського процесу“ (С. 123).

Цікавими є погляди О. Домбровського на психоісторичні явища стародавніх суспільств. Психоісторичні дослідження, на його думку, показують, що „антиподи духовностей виявляються сильнішими від політичних факторів“ (С. 91). На це питання звертається мало уваги в українській історичній науці, й не лише стосовно давніх епох. Психоаналітичні дослідження треба проводити, вважає учений, паралельно з соціологічними. Історик, опиняючись віч-на-віч зі складними питаннями психоаналізу центральноєвропейського і азійського номадів „в індивідуальному, а тим більше в колективному аспекті“, не повинен стояти осторонь історичної соціології, зокрема соціопсихології, з обов'язковим урахуванням їхніх взаємовідношень та взаємодії.

Знайшов місце в працях історика й погляд на територію України у стародавні часи як на цивілізаційне перехрестя між Сходом і Заходом. О. Домбровський робить ряд спостережень за реальними прикметами „пограничності“ української культури, зокрема у сфері правових уявлень, релігійного життя, у колі символів та ідей, що живили суспільну думку та буття населення. На його переконання, степовий доісторичний чи ранньоісторичний Схід був не менш органічно пов'язаний з Україною, ніж Захід.

Розглядаючи кардинальні проблеми ієрархії суспільно-історичних і духовно-культурних феноменів у рамках суспільних антиподів Схід — Захід, Південь — Північ, а водночас засвідчуючи автохтонність населення України, праслов'янську батьківщину на частині її земель, О. Домбровський паралельно приділяє велику увагу розвиткові та функціонуванню ранніх державних утворень, що поширювалися або впливали на ці землі. У структурі їх укладу, в побуті населення, духовних цінностях учений знаходить підтвердження для своїх концепцій. Такими є передусім Боспорське царство з державною організацією на Північному Причорномор'ї, Скитія та Союз антських племен.

Не менш цінні спостереження О. Домбровського щодо скитів, які вели осіле життя. Він ідентифікує їх з автохтонами-праслов'янами. Завдяки інтерполяції

хронологічних даних, узятих від Геродота та з інших джерел, історик доходить висновку, що „Реляції“ Геродота належать до кінця VI (похід Дарія на скитів) — порогу V ст. до н. е., тобто часу, коли скити ще не займалися хліборобством. Скити почали переходити компактними масами на осіле життя щойно в IV ст., точніше, в другій половині IV ст., а Геродот згадує про „скитів-орачів“ і „скитів-хліборобів“ приблизно з доби походу Дарія на скитів, тобто з кінця VI ст. Отже, „скити-орачі“ й „скити-хлібороби“ не могли бути скитами — по суті, вони мусили належати до автохтонно-хліборобського населення, найправдоподібніше, слов'янського походження (С. 53). Висловлено припущення про зв'язок будинів, каліпідів, неврів зі слов'янами.

Опубліковані праці викликають також зацікавлення в контексті дослідження істориком праслов'янської культури та релігії на основі інформативних Геродотових описів вірувань скитів, їхніх жертвоприношень, різних інших побутових та культових дійств. Деякі рудименти цього світобачення ще сьогодні, на думку О. Домбровського, наявні в Україні, що також є певним підтвердженням прарусько-українського автохтонізму. Ці рудименти своїми коренями сягають принаймні IV ст. до н. е. Дослідник уважно вивчає також повідомлення Геродота про культ гетського божества, що засвідчував монолатрію, а оскільки цей культ поширювався „у близькому сусідстві з українською територією, міг дати дещо спільного зі світом мітології понтійських греків і місцевого автохтонного населення“. У цьому віруванні, вважає учений, виразно виступає „ідея позагробного життя та пітагореїзму“. У світлі найновіших археологічних досліджень пізнавальними є уваги Геродота про похоронний обряд скитів, військові звичаї та взагалі духовність людини давньоминулих епох в Україні. Недаремно Геродота, який захоплювався етнографією скитів й інших народів, які заселяли територію України чи перебували тут, називали „варварофілом“ (Плутарх).

Заслуговує на увагу оцінка появи так званого „скитського мистецтва“. На думку історика, „скити могли причинитися до розвитку[...] „скитського“ мистецтва пізніше, але ж важливу початкову роллю мусили тут відіграти грецькі майстри, а також з-посеред автохтонного населення Північного Причорномор'я, які заслуговують на більшу увагу від кочових скитів, принайменше в перших фазах розвитку скитського мистецтва, коли скити ще не осідали компактними масами, а були номадами, займаючись випасом скота та не гордячи іноді й грабежами“ (С. 109).

Об'єктом уваги у працях О. Домбровського є й анти (уже згадуваний Союз антських племен). Цю проблему історик досліджує у трьох вимірах: суто фактологічному, коли йдеться про історично-етнологічний розвиток цього раннього політичного об'єднання, та методологічному, для якого вибудовує основні напрямні студії над проблемою і ряд із них обґрунтовує у вимірі історіографічному передусім щодо трактування і спроб інтерпретації антив у літературі XIX—XX ст.

За оцінкою вченого, анти — це „своєрідний міжплеменно-політично-мілітарний феномен, продукт специфіки антропо-географічно-геополітичних і соціо-племенно-етнічних умовин русько-українського Півдня, який має свій[...] прапочаток в ранньоісторичному процесі на землях Русі-України від автохтонно хліборобських племен Трипілья, через добу протослов'янських племен Геродотової Скитії аж до південно-східнослов'янських, тобто ранньорусько-українських племен доби антського союзу включно. Цей феномен був зумовлений специфічними гео-етно-політичними факторами і відносинами на території України в контексті тодішніх євразійських відносин“ (С. 15). Власне таке визначення антив як „історичного об'єднання“ напередодні появи на світовій арені Київської держави спирається загалом на трактування Союзу в працях М. Грушевського, Я. Пастернака та окремих зарубіжних

істориків. Багато з них вважає, що під антами візантійські автори розуміли саме племена, які „були носіями культури полів поховань черняхівського типу“.

Історичне формування Союзу антських племен у своїй основі, на думку вченого, проходило „по лінії диференціації загального праслов'янського історичного життя на теренах Середньої та Східної Європи“. Воно було тривалим — від часів слов'янської прабатьківщини аж до кінця античної доби й початків середньовіччя. З другого боку, згадане формування проходило „по лінії поступової етно-культурно-міжплеменно-політичної уніфікації внутрішньослов'янського порядку [...]“ (С. 267).

Однією з причин об'єднання антських племен в Союз були зовнішні чинники (за словами О. Домбровського, „гео-етно-політичні фактори“). Союз „виник як фінальний вислід спершу довговікового пасивного опору, а згодом більш дефензивно-активних змагань організованого порядку в межах міжплеменного життя автохтонно-хліборобських племен на території України проти загрози евразійських номадів, яка чим ближче до доби мандрівки народів, тим більше набирала на силу“. Однак у зв'язку з тим, що на добу антів „припадає найбільший динамізм історичного процесу в аспекті переселення народів“, Союз у VI ст. н. е. занепав. Він, проте, „не щез з лиця землі“ безслідно, а переродився у нову політичну і військову спільноту. Прямі залишки його влилися у „ядро“ Полянської землі. Разом з історико-політичними питаннями дослідник характеризує різні історико-географічні (територіальні) явища Союзу антських племен, згадує про їх суспільний устрій, культуру, релігійні вірування.

Попри всі дотеперішні здобутки, дослідження проблеми антів, на думку О. Домбровського, має порушувати три головні питання: а) етнічної належності антів; б) організації та політики міжплеменно-державного союзу антів; в) територіального і хронологічного засягів його існування, включно зі з'ясуванням причин занепаду й остаточної долі при історичній конфронтації з новою державною організацією над Середнім Дніпром — етнополітичним ядром населення Полянської землі (С. 173).

Як випливає зі сказаного, для наукового пізнання Союзу антських племен учений пропонує широкий спектр напрямів і підходів, але застерігає, щр Союз ні в якому разі не можна ототожнювати з „державою античного Орієнту чи греко-римським світом“, тим більше розглядати з позицій сучасної модерної державної організації.

Досліджуючи Союз антських племен, О. Домбровський не минає тлумачень та інтерпретацій цього суспільного явища в історіографії. Його увагу привертає передусім російська давня і радянська література, а в ній факт зв'язку Союзу антських племен з його спадкоємицею — Київською державою. Усупереч фактам ця спадкоємність неоднозначно тлумачиться російською наукою. Причина криється у російській великодержавній схемі східноєвропейської історії. Як відомо, територія антів ідентифікується із землями України від Дністра до Дону з IV ст. н. е., а в одній епіграфічній пам'ятці етнонім „ант“ засвідчений ще у III ст. і сягає V — початку VII ст. Це, з одного боку, історично відривало українців і Україну від єдинокровної коліски (за словами О. Домбровського, „котьолка“), а з другого — підривало імперську концепцію, започатковану М. Карамзіним та іншими російськими істориками, згідно з якою саме Росія є об'єднавчим чинником Київської Русі. Український історик оцінює це як ідеологічну „доктрину“ і констатує: „[...] сам факт, що ранньоісторичні етапи етногенетичного, а згодом громадянсько-політичного процесу автохтонного населення земель України проходили на його власній етнографічній території, що територіальною базою політичного об'єднання антів були землі України й, врешті, що процес протокиївського населення, а згодом

ранньокіївського економічно-громадянсько-політичного життя проходив в умовах етно-політично-державного ядра племен полян у Середньому Подніпров'ї, отже, на території України, — все те разом взяте свідчить про Київську Русь як неоспориме, традиційно-історичне добро-власність русько-українського народу“. І робить ще один висновок: „[...] згадана Північ (йдеться про угро-фінську територію на той час. — О. А.), на яку пізніше, принаймні з IX—X століть, стали лише поширюватися руські племена, була згодом колонією русько-української імперії над Дніпром“. А далі не без іронії порівнює: „Включення доби Київської Русі до московсько-російської історії подібне до того, якби, теоретично беручи, португальські історики починали історію Португалії від заложення Риму легендарним Ромулом і Ремом тільки тому, що територія пізньої Португалії належала до колоній античного Риму“ (С. 148).

У цьому аспекті дуже важливі в історіософії вченого також дослідження ранньоісторичних передумов виникнення Київської Русі. Це, як зазначалося раніше, одне з кардинальних питань не лише історії України, а й східноєвропейської медієвістики взагалі. Час, який передував появі на світовій арені Київської держави, О. Домбровський знову ж таки пов'язує з дослідженням цілого ряду „ранньоісторичних фаз русько-української етногенези“. В основу концепції О. Домбровського з цього питання покладено автохтонізм населення та спадкоємність етнічних континуумів України. І хоча сьогодні на основі виявлених археологічних знахідок і писаних джерел наука ще „не спроможна виказати безперервної тяглости в ранньоісторичних епохах“, такий хід міркувань найбільш правдоподібний, а для окремих історичних етапів — однозначний. Дотеперішні теорії й гіпотези щодо цієї проблеми, на думку О. Домбровського, є „нормальна справа“ в науці. Власне, вже „простір на довгому історичному шляху між Трипіллям і державотворчим порогом Київської Русі [...] криє у собі зародки контрверсійності історіософічної інтерпретації при наявності симбіозу історично реальних з напівреальними, ірраціональними [...] фактами“ (С. 149).

У своїх працях О. Домбровський не оминає систематизації історичних фактів у часі та просторі, тобто опрацьовує принципи періодизації ранньої історії України.

Дотеперішні схеми, у світлі нового фактологічного матеріалу, передусім археологічного, є неповними і застарілими. Вони, на думку історика, не відповідають вимогам сучасної науки, бо ґрунтуються здебільшого на висновках XIX ст. Причини такого стану він бачить у браку повноцінного розвитку національної науки. У дореволюційний час вона повністю тяжіла до традиційної періодизації російської історії, в якій Україна була лише „півднем Росії“, „Малоросією“, а українці — „малоросіянами“. У радянській історіографії стали фігурувати переважно такі поняття, як „Південь європейської частини СРСР“, і „радянський народ“, що „аргіючі заперечувало існування українського народу як окремої збірної культурно-історично-національної індивідуальності на власній, споконвіку заселеній землі“ (С. 102).

На думку О. Домбровського, проблема періодизації ранньої історії України при об'єктивному науковому підході до справи вимагає залучення тих основних чинників, які брали участь в історичному процесі тогочасних українських земель. Зокрема, має враховуватися розвиток життя автохтонного населення, грецька колонізація з наслідками економічного, культурного й політичного характеру й, нарешті, кочівничо-іранські чинники (кімеро-скито-сарматська доба, якщо кімерійці були іранцями), які „створили політично-державну організацію на території Південно-Східної Європи та позначили релятивної стабільності загальнополітичних і міжплемінних відносин, званої в науці рах scythica“. Це, вважає учений, ті три головні чинники, які відіграли домінуючу роль в ранній історії української території. Він

формулює їх як а) „автохтонно-протослов'янський (праукраїнський) [чинник], який характеризувався насамперед хліборобською культурою“; б) „гелленський чинник, який став фактором творення релятивно мішаної геллено-„варварської“ культури та пересаджування типово грецького соціо-політично-урбаністичного явища на північнопричорноморський ґрунт“; в) „номадсько-іранський чинник“ (С. 114—115).

Саме на цій основі, використовуючи реальні факти історичного минулого („як матеріал для академічної дискусії в цілі остаточного її сформулювання“), О. Домбровський пропонує розгорнуту схему періодизації стародавньої історії України. Схема періодизації ранньої історії України, вважає учений, повинна охоплювати такі періоди:

1. Кімерійці й рання доба заліза та етнічні переселенські рухи на просторах Євразії.

2. Перші можливі літературні сліди східних протослов'ян-автохтонів української території, розквіт грецької колонізації та відомий в історії ранньоіранський період Північного Причорномор'я — доба Геродотової „Скитії“.

3. Змішування грецької культури з культурою автохтонного населення українських земель та скито-сарматських племен (релятивний культурний синкретизм гелленських автохтонних, праукраїнських та пізньоіранських скито-сарматських елементів).

4. Переселення народів і його наслідки: занепад сарматів, поразка готів від гунів, вихід східних слов'ян на арену історії.

5. Антсько-східнослов'янський період та процес консолідації русько-українських племен як ранньоісторичний вступ до появи Київської Русі (С. 117).

Пропонована періодизація є спробою пов'язання української історії з великими європейськими (і не лише європейськими) епохами. Дослідник на основі своєї періодизації інтегрує українське стародавнє суспільство у загальносвітовий історичний процес.

Увагу вченого привертають і ті питання, які на перший погляд здаються дургорядними, а саме української наукової термінології. Вона, на думку О. Домбровського, повинна бути „достосована до критеріїв оцінки зі становища етнічно-національних принципів“ (С. 115).

Дослідник схильний відмовитися від назв „відтопографічного“ походження на користь географії: „Більшість сьогоднішніх термінів, які виступають в українській історичній літературі, скальковані з російської“. О. Домбровський пропонує, керуючись переважно історико-географічним аналізом явищ, замінити термін „скитське мистецтво“ на „північнопонтійське мистецтво“, подібно, як у минулому К. Хилінський пропонував змінити термін „трипільська культура“ на „карпатодніпровську“ культуру (С. 115 та ін.). Це питання, зрозуміло, вимагає окремого обговорення.

Поряд з цим О. Домбровський чимало місця відводить аналізу праць дослідників, які працювали у цій ділянці до нього або водночас із ним. Проаналізовано концепції М. Грушевського, менше — Я. Пастернака, С. Мішка, українських і російських учених радянського періоду. Окремо він подає огляд деяких праць з цієї проблематики істориків О. Пріцака, О. Оглоблина. Також приділяє увагу зарубіжним, зокрема німецьким, англійським, французьким, дослідженням.

Особливе місце у збірнику відведено вченню про ранню Україну М. Грушевського. Ілюстрацією цього є цикл статей, присвячених М. Грушевському. Їх близько півтора десятка (див. Бібліографію праць О. Домбровського).

Оцінюючи загалом творчість М. Грушевського, О. Домбровський відзначає: основним пріоритетом М. Грушевського було те, що він „впроваджував“ у свою „Історію України“ нову схему на основі розвитку історичних наук, а поряд з цим чи не

вперше „заглиблювався в окремі нерозроблені питання, відшуковуючи відповідні архівні матеріали[...] Він у систематичному плані змальовує один за одним праісторичні етапи етногенетичного розвитку нашого народу — від ділювіяльної людини і палеоліту до питання прабатьківщини східного слов'янства і його праукраїнської вітки“ (С. 184). М. Грушевський використовує висновки багатьох дослідників, а поряд подає (хоч не завжди переконливо) свій фактичний матеріал із власною інтерпретацією. У трактуванні прадавньої історії він виступає в першу чергу як історик-соціолог, звертаючи основну увагу на матеріальну культуру, а фольклор трактує як матеріал, котрий „служить до соціологічного, етнографічного і етнологічного визначення тої чи іншої етнічної групи та встановлення форм соціального й економічного життя“ (С. 185). У трактуванні питань, пов'язаних з історією сарматів, аланів, кельтів, готів та інших народів, які перебували на території України, М. Грушевський є істориком-аналітиком.

Схема руської історії, розроблена М. Грушевським, на думку О. Домбровського, викликала революцію щодо суті східноєвропейської історії. За його словами, це був новий погляд на принцип історизму русько-українського етносу з „його власним і самостійним шляхом історичного процесу, зовсім відмінним від історичного процесу минулого населення фіно-московської Півночі“ (С. 193). М. Грушевський заперечив концепцію „общерусской“ історії з її погодінською „теорією“. Власне, з появою його „Історії України“ й „притупився“ спір між норманістами та антинорманістами. М. Грушевський вважав, що історично-природним продовженням державности Київської Русі на теренах Подніпров'я, Волині та інших земель є Галицько-Волинська держава на західноукраїнських землях, а не державна організація Московської Півночі. Саме це доводить увесь хід історії автохтонізму й етногенезу пра- і ранньоісторичного населення України, історичний розвиток її територій та відносин між ними пізніше.

О. Домбровському належить чи не найбільш різнобічна і вичерпна на сьогодні оцінка основних напрямів творчості М. Грушевського стосовно ранньої історії України.

Підсумовуючи наш огляд „Студій з ранньої історії України“, треба сказати, що їх автор Олександр Домбровський як дослідник ранньої історії України справді багатогранний, його твори присвячені найрізноманітнішій тематиці цієї доби української історії. Цього, власне, вимагає й обрана проблематика. Однак головну увагу вчений зосереджує на дослідженні автохтонізму та етногенезу українського народу. Хоч би яке питання порушувалося — історичної географії, найдавніших політично-державних спільнот, духовної культури, цей елемент виступає як домінанта. Велику увагу приділено спадкоємності прарусько-українського населення від доби трипільської культури до передодня Київської Русі, участь у цьому процесі Північного Причорномор'я, Скитії, аятів. Тут же автор визначає також місце останніх в історії України. Заслугою вченого є те, що він показує найважливіші еволюційні етапи тягlosti традиції пра- і ранньоісторичних коренів русько-українського автохтонізму щонайменше з IV ст. до н. е. аж до літописних племен та часу виникнення Київської Русі. Водночас ставиться питання про антропогеографію і геополітику пра- і ранньоісторичного населення України у Південно-Східній Європі, прабатьківщину слов'ян. Не оминає дослідник проблем періодизації та оцінки стародавньої історії України в історіографії XIX—XX ст. І до кожного з порушуваних питань ставиться з великою увагою і фахово. Він прагне вдосконалити і доповнити зроблене до нього та глянути на проблему у світлі найновіших вимог історичної науки. Сказане стосується як фактології (включно до нових прочитань

текстів і оцінок пам'яток) та трактування подій, явищ і різних історичних ситуацій, так і методології опрацювання проблематики.

Безумовно, ряд питань унаслідок об'єктивних причин надалі залишаються гіпотетичними і зможуть достеменно бути вирішеними лише після заповнення тих лакун, які досі або зовсім не вивчені через брак джерел, або ж „затемнені“ застарілими чи фальсифікованими уявленнями. Сказане стосується, зокрема, узагальнень нагромадженого роками археологічного матеріалу (його розшифруванню і атрибуції історик не завжди довіряє).

Не з усіма, звичайно, запропонованими дослідником концепціями можна повністю погоджуватися. І це насамперед тому, що не всі вони знаходять вичерпне джерельне обґрунтування. У цьому й полягає головна складність епохи як об'єкта дослідження. Особливо це стосується спадкоємности історичних культур починаючи від Трипілья і закінчуючи передоднем створення Київської держави. При використанні значних дослідницьких опрацювань бажане ширше залучення безпосередніх археологічних матеріалів, що появились в Україні упродовж останніх п'ятдесяти років, та порівняльного матеріалу зі сусідніх Молдови, Румунії, Словаччини, Польщі. Ці матеріали поглибили б ряд теоретичних засновків автора, а окремі з них уточнили б.

О. Домбровський у своїх працях з ранньої історії України послідовно дотримується державницької концепції українських національних історичних шкіл, початки яких сягають ще XIX ст. Сказане стосується досліджень як на „горизонтальному“ рівні (первісне суспільство і найдавніше заселення території України, євразійський контекст історії України, Скитська держава, Союз антських племен і т. д.), так і на „вертикальному“, в яких учений намагається знайти (і часто знаходить) генетичний зв'язок між українським народом і пра- та ранньоісторичним етносом стародавньої України. Напрямами та методологією досліджень, які репрезентує О. Домбровський, нині в Україні знаходять щораз більше прихильників серед істориків, археологів, мистецтвознавців.

У той же час О. Домбровський зумів — і на цьому треба наголосити — порушити проблеми, які майже не ставились в українській науці чи ставились несміливо, непослідовно, а то й неправильно, і в їхньому ж контексті показати розвиток суспільних антиподів у ранньоісторичному процесі. Цим він, з одного боку, поглибив окремі положення етногенезу українського народу, а з другого — на основі різних паралелей та історіографічних узагальнень з питань давньої історії Європи, Азії та інших континентів чи не вперше різнобічно порівняв і пов'язав розвиток історичного минулого ранньої України з європейською та світовою історією.

Олег АНТОНОВИЧ

Л. І. Крушельницька. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (За матеріалами непоротівської групи пам'яток).— Львів, 1998.— 224 с., іл., фото

У монографії йде мова про територію, яка в останніх працях українських і зарубіжних фахівців ранньозалізної доби привертає чимраз більше уваги, бо середньодністровські матеріали починають відігравати дедалі помітнішу роль, на-